

SPOŻYCIE LUDNOŚCI WIEJSKIEJ NA TLE PRZEMIAN SPOŁECZNO-GOSPODARCZYCH W POLSCE LUDOWEJ

(w latach 1948—1958)

Praca doktorska mgr. Janusza Piasnego.

Promotor: prof. dr Zbigniew Zakrzewski

Recenzenci: doc. dr St. Smoliński i doc. dr

A. Grabski. Obrona pracy odbyła się w dniu
21 grudnia 1960 roku w Wyższej Szkole Eko-
nomicznej w Poznaniu.

Streszczenie

Celem pracy było wykrycie ogólnych tendencji rozwojowych występujących w spożyciu ludności wiejskiej w latach 1948—1958. Przedmiotem rozważań było spożycie osobiste ludności w odniesieniu do żywności oraz wybranych artykułów niekonsumpcyjnych. O takim zakresie pracy zdecydował dotychczasowy system badań spożycia na wsi i w związku z tym możliwości uzyskania danych statystycznych.

W całości opracowania rozróżnić można trzy typy wniosków, a mianowicie:

- stwierdzenie takiego czy innego poziomu spożycia, takiego czy innego kierunku, ewentualnie dynamiki zmian spożycia,
- interpretacje przyczyn i skutków poziomu, kierunku i dynamiki zmian omawianego spożycia,
- oceny poziomu, kierunku i tempa zmian spożycia.

Przy analizie faktycznego spożycia i określania zmian dynamicznych w różnych grupach ludności wiejskiej, zastosowano system wskaźników spożycia na 1 mieszkańca, na 1 członka rodziny, na rodzinę, na gospodarstwo, na 1 ha użytków rolnych itp. Wskaźniki statystyczne spożycia ujęto wartościowo oraz tam, gdzie było to tylko możliwe do wykonania — ilościowo.

Opierając się na metodzie stosowanej w Instytucie Ekonomiki Rolnej, wyniki badań spożycia pogrupowano nie według województw, a rejonów społeczno-ekonomicznych i okręgów rolniczych. Poszczególne wskaźniki statystyczne przedstawiono dla poszczególnych grup ludności wiejskiej, a dla gospodarstw indywidualnych z podziałem na grupy klasowe na wsi, tj. gospodarstwa małorolne, średniorolne i wielkorolne.

Wyniki badań spożycia oparto głównie na danych uzyskanych z: rachunkowości rolnej, obliczeń Głównego Urzędu Statystycznego, analizy wielkości i struktury obrotów Centrali Rolniczych Spółdzielni „Samopomoc Chłopska”, z prac wykonanych w ramach Komisji Planowania przy Radzie Ministrów oraz z opublikowanych opracowań licznych autorów. Podstawowego jednak materiału liczbowego dostarczyły wyniki badań rachunkowości rolnej, prowadzonej przez Instytut Ekonomiki Rolnej w Warszawie. Dane te były niejednokrotnie jedynym źródłem poznania niektórych zagadnień spożycia ludności wiejskiej. Mimo zastrzeżeń, jakie należy wysunąć pod względem reprezentatywności tych danych (rozdział II), były one podstawowym źródłem wiadomości o spożyciu poszczególnych klas i grup społecznych ludności na wsi. Zaznaczyć jednocześnie trzeba, że były one prowadzone, w przeciwieństwie do innych badań, w sposób ciągły.

Podane w pracy dane dotyczą najczęściej wyników ogólnopolskich, a tylko w niektórych wypadkach omówiono ważniejsze tendencje spożycia w wybranych okręgach Polski. Jako okręgi do porównania wybrano: środkowo-zachodni (poznańsko-bydgoski), przemysłowy (katowicki i częściowo krakowski), południowo-wschodni (rzeszowsko-lubelski) oraz białostocki. Okręgi te wybrano celowo, bowiem występowały w nich oraz nadal występują bardzo istotne różnice ekonomiczne.

Jeśli idzie o czasokres objęty wynikami badań, to obejmuje on lata 1948 do 1958, przy czym najpełniej opracowane są lata 1952—1956. Dobór lat oraz możliwości ich pełniejszego, względnie skromniejszego opracowania narzuciły dane statystyczne, jakie były możliwe do osiągnięcia.

Całość pracy można podzielić na 2 części: ogólną i analityczną. Do pierwszej części — ogólnej, zaliczyć należy trzy pierwsze rozdziały pracy, a do drugiej części — analitycznej, należą rozdziały od IV do VI włącznie.

Rozdział I daje ogólny przegląd podstawowych kierunków badawczych spożycia w polskiej i zagranicznej literaturze ekonomicznej.

Rozdział II traktuje szczegółowo o metodyce i rozwoju badań nad spożyciem ludności wiejskiej w Polsce. Uwagi zawarte w tym rozdziale są podstawą właściwego zrozumienia podanych w dalszych rozdziałach wyników badań, oraz oceny ich reprezentatywności.

Po omówieniu i ocenie metodyki badań spożycia ludności wiejskiej przedstawia się w pracy podstawowe przemiany społeczne i gospodarcze, jakie zaszły na wsi w Polsce Ludowej. Traktuje o tym rozdział III. Nie wyczerpuje on oczywiście wszystkich przemian społecznych i gospodarczych, podkreśla jedynie podstawowe — mające bezpośredni związek ze zmianami i tendencjami występującymi w spożyciu na wsi.

Rozdział IV jest już rozdziałem analitycznym, w którym przedstawia się wyniki uzyskanych badań, dzięki zastosowaniu wyżej przedstawionych metod badawczych na tle niektórych przemian społeczno-gospodarczych. Rozdział ten przedstawia jednak tylko ogólne kierunki i tendencje zmian spożycia na wsi. Szczególnie szeroko rozpatruje się tutaj wartość i strukturę spożycia na tle dochodów ludności wiejskiej, wychodząc z założenia, że pierwszym efektem przeobrażeń stosunków społeczno-gospodarczych są zmiany w kształtowaniu się dochodów ludności na wsi.

Po zarysowaniu ogólnych zmian struktury spożycia na wsi przechodzi się do szczegółowych rozważań, a mianowicie do przedstawienia kierunków rozwojowych spożycia żywności. Traktuje o tym rozdział V. Zmiany jakie zaszły w spożyciu żywności na wsi rozpatruje się w tym rozdziale na tle prawidłowości rozwoju spożycia w ogóle, oraz w powiązaniu ze wzrostem spożycia w Polsce. W zakończeniu rozdziału przedstawia się próby określenia przyszłego kształtowania się spożycia artykułów żywnościowych na wsi.

W rozdziale VI-tym przedmiotem rozważań są tendencje rozwojowe spożycia wybranych artykułów nieżywnościowych. Opracowanie tych tendencji było zadaniem trudniejszym niż ustalenie takowych w przypadku żywności. Główną przyczyną był brak konkretnych i szczegółowych materiałów, które umożliwiłyby pełną analizę i syntezę stanu obecnego. Mimo tych obiektywnych trudności starano się w pracy możliwie w pełni, jak na to pozwoliły materiały źródłowe, przedstawić zmiany jakie zaszły w spożyciu artykułów nieżywnościowych oraz zarysować przyszłe kierunki rozwojowe w tym zakresie.

Zakończenie pracy jest rekapitulacją podstawowych wniosków wynikających z przeprowadzonego rozumowania w dysertacji.

W rezultacie usystematyzowania i opracowania wielu materiałów statystycznych oraz przeprowadzonego w pracy rozumowania, można było określić podstawowe kierunki i tendencje zmian zarysowujące się w spożyciu ludności wiejskiej w latach 1948—1958.

Tendencją zaznaczającą się przede wszystkim jest wzrost ilościowy i jakościowy spożycia ludności wiejskiej w badanym okresie.

Następną również zupełnie wyraźną tendencją jest stopniowe zmniejszenie się dysproporcji klasowych i terytorialnych w konsumpcji z wyjątkiem tych, które wynikają z naturalnych warunków bytowania, przyzwyczajzeń i upodobań ludności. Struktura spożycia w poszczególnych grupach ludności wiejskiej, w przeciwieństwie do okresu przedwojennego, nie wykazuje obecnie większych różnic. Nastąpiło zatem na wsi bardzo wyraźne wyrównanie spożycia.

Badania wykazały dalej, że dyspersja między spożyciem w tej samej grupie zamożności, ale w różnych okręgach Polski, jest większa niż między poszczególnymi

grupami zamożności w tym samym okręgu. Występuje jednak, jak już zaznaczono, wyraźna tendencja do zmniejszania różnic terytorialnych pod tym względem.

Udział spożycia naturalnego na wsi w stosunku do spożycia całkowitego z roku na rok maleje. Obserwujemy zatem postępującą denaturalizację spożycia, to jest przechodzenie w coraz większym stopniu ze spożycia naturalnego na towarowe. Tendencja ta występuje na wsi polskiej ze szczególną siłą w ostatnich latach. Świadczą o tym między innymi obserwowane w tym czasie takie fakty, jak: zastąpienie domowego wypieku chleba pieczywem kupionym oraz zaopatrywanie się w coraz większym stopniu w wędliny i mięso w wiejskiej sieci handlu detalicznego. Dla przykładu podać można, że dokupno artykułów żywnościowych na jednego członka rodziny wynosiło w 1952/1953 roku 249,0 zł a w 1957/1958 roku już 698,0 zł.

Rysuje się również tendencja zmniejszania się różnic między popytem i spożyciem wielu artykułów wśród ludności miejskiej i wiejskiej. Na powstanie i rozwój tej tendencji wpływały: wzrost dochodów, zasada jednolitych stałych cen państwowych, oddziaływanie na terenie wiejskim nawyków i upodobań mas ludności zachowującej jeszcze związki z rodzimą wsią, ale podlegającej już wpływom miejskiego stylu życia, wzrost liczby ludności nierolniczej na wsi, postępująca denaturalizacja spożycia, ogólny rozwój kulturalny wsi itp. Trzeba jednak zaznaczyć, że te nowe tendencje ujawniające się w postawie nabywców wiejskich ulegały częściowym zniekształceniom wskutek częstych jeszcze zaburzeń i braków na rynku wiejskim w minionych latach.

Przechodząc do bardziej szczegółowych wyników badań, należy podkreślić istotne zmiany jakie zaszły na wsi w spożyciu artykułów żywnościowych. W poszczególnych grupach ludności wiejskiej zmniejszało się spożycie artykułów o kalorii tańszej na rzecz artykułów o kalorii droższej. W związku z tym rosło spożycie białka (w szczególności białka zwierzęcego) i tłuszczów, a malało spożycie węglowodanów. Średnia dzienna kaloryczność spożycia natomiast przypadająca na jednego członka rodziny była bardzo wysoka, gdyż wahała się wokół 3500 kalorii.

Z analizy spożycia żywności wynika, że jego struktura uległa w stosunku do okresu przedwojennego znacznym zmianom. Wzrosło silnie spożycie mąki pszennej, tłuszczów oraz w największym stopniu jaj, mięsa i cukru, zmalało natomiast spożycie zbóż (głównie żyta), strączkowych i ziemniaków. Wyniki badań wykazały, że kolejność zwiększania w racji żywnościowej udziału artykułów droższych na wsi była następująca: cukier, mięso, tłuszcze zwierzęce, jaja, owoce i warzywa.

Analizując wydatki ludności wiejskiej na artykuły niekonsumpcyjne podkreślić należy, że największe tempo wzrostu wykazywały wydatki na meble i przedmioty osobiste, sprzęty kuchenne oraz zdrowie i higienę. Mimo tego wzrostu wydatków obecne spożycie artykułów nieżywnościowych wśród ludności wiejskiej jest jeszcze z rozmaitych względów wyraźnie niższe niż ludności miejskiej. Szczególnie daje się to odczuć w meblach, wyposażeniu mieszkania, artykułach użytku kulturalnego, kosmetykach itp.

Wyraźny i ciągły wzrost wydatków ludności wiejskiej na ubiór a jednocześnie spadek cen na artykuły wchodzące w skład tej grupy towarowej w latach 1952—1958, świadczą dobitnie o tym, że ludność ta systematycznie zwiększała zakupy odzieży, bielizny i obuwia. Ten objaw jest charakterystyczny dla ludności „dorabiającej się”, wśród której przeważają dochody w wysokości umożliwiającej już nabywanie ubrania, bielizny i obuwia w coraz szerszym asortymencie, a nie pozwalającej jeszcze na upowszechnienie zakupów artykułów trwałego użytkowania.

Na podstawie przeprowadzonej analizy można sądzić, że wśród wydatków ludności wiejskiej największą pozycją w najbliższej przyszłości będą nadal wydatki na odzież, bieliznę i obuwie.

Dalszą, bardzo progresywną pozycją wydatków na wsi będą wydatki na urządzenie mieszkania: meble, mechaniczny sprzęt gospodarczy (pralki, maszyny do szycia, odkurzacze, różne urządzenia i maszyny kuchenne), domowy sprzęt rozrywkowy (patefony, aparaty radiowe, telewizory), tkaniny dekoracyjne, bieliznę domową i stołową itp.

Przyszłe tempo wzrostu wydatków na te artykuły będzie, jak należy sądzić, duże, znacznie wyższe od przeciętnego wzrostu całkowitego funduszu spożycia. Z tendencją wzrostu popytu i zakupów artykułów służących do urządzenia mieszkania liczyć się trzeba jako ze zjawiskiem długotrwałym.

Podsumowując, należy stwierdzić, że w wyniku oddziaływania przemian społeczno-gospodarczych dokonał się poważny przełom w kształtowaniu się struktury potrzeb ludności wiejskiej. Ten sam chłop, który niedawno jeszcze nie odczuwał potrzeb wyższego rzędu, dzisiaj nie tylko lepiej się odżywia i staranniej ubiera, ale poszukuje towarów, które były dla niego kiedyś rzadko osiągalne. Można sądzić, że dokonywane się w dalszym ciągu przemiany społeczne i gospodarcze nadal będą pogłębiać nowy styl życia ludności wiejskiej, prowadząc do stopniowego zacierania różnic między spożyciem w miastach i na wsi.

Janusz Piasny